

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN
VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

RAXMANOVA NAFISA AZATBEKOVNA

TARHI TOZA DOSTON HAQIDA O‘YLAR

Adabiy monografiya

Toshkent – 2023

“Firdavs Shoh”

UO‘K 811.512.133-1

KBK 84(5Ÿ)

R 17

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy-texnik Kengashining 2023-yil 28-fevraldagi 2-sonli majlis bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

Mas’ul muharrir:

Davlatova Adiba Rahmatovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi mudiri, filologiya fanlari doktori, dotsent.

Taqrizchilar:

Sabitova Tojixon,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi, filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Mullaxo‘jayeva Karomat Toshxo‘jayevna,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti O‘zbek adabiyoti tarixi va folklor kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Raxmanova N.A.

Tarhi toza doston haqida o‘ylar [Matn]. Raxmanova Nafisa Azatbekovna – T.: “Firdavs Shoh” nashriyoti, 2023. – 108 b.

Adabiy monografiyada Alisher Navoiyning obraz yaratish borasidagi badiiy mahorati “Xamsa”ning ikkinchi dostoni “Farhod va Shirin”dagi obrazlar genezisi misolida yoritilgan. Navoiyning bosh va ikkinchi darajali obrazlarga yuklagan vazifalari va ular bilan bog‘liq turli epizodlar tahlil etilgan. Shuningdek Navoiyning poetik mahorati xususida yangicha talqinlar berilgan.

Ushbu monografiya adabiyotshunoslik yo‘nalishida ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanuvchilar, magistrant va bakalavr talabalari uchun muhim manba sifatida xizmat qila oladi.

ISBN 978-9943-9360-7-2

© N.Raxmanova, 2023

© “Firdavs Shoh” nashriyoti, 2023

KIRISH

Hozirgi o'zbek navoiyshunosligi oldida turgan dolzarb masalalardan biri Navoiy ijodini ilmiy-nazariy asosda o'rganishda genetik va poetik aspektlarga mutanosib e'tibor qaratishdir. Alisher Navoiy ijodi turli muammolar kesimida o'rganilganiga qaramay, "Xamsa" dostonlari genezisi, g'oyaviy manbalari to'liq o'rganilgan emas. Holbuki, mashhur navoiyshunos Yoqubjon Is'hoqov o'tgan asrning saksoninchi yillaridayoq navoiyshunoslar oldida turgan muhim vazifa "Xamsa" sujetlarining genezisi, "Xamsa" va folklor, konflikt va sujet, kompozitsiya masalalarini yanada chuqurroq tadqiq etishdan iborat ekanligini ta'kidlagan edi. Genetik yondashuv Navoiy ijodining naqadar mustahkam asoslarga tayangani va orginalligini ko'rsatsa, poetik yondashuv badiiy mahorat va ijodiy individuallik hodisalarini tushunishga yordam beradi.¹ Sh.Sharipovning "Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonining genezisi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlari" mavzusidagi nomzodlik ishi² va I.Ismoilovning "Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni genezisi va poetikasi"³ nomli doktorlik ishi bu sohada qilingan mukammal tadqiqotlardan bo'ldi. Har ikkala ishda dostonlarning genezisi tadqiq etildi, shoirning obraz yaratish mahorati, poetik kashfiyotlari, sujetlar migratsiyasi masalasi ilk bor o'rganildi.

A.Navoiy "Xamsa" yozishga kirishar ekan, o'z oldiga an'ana doirasida salaflarini takrorlamaslik, "tarhi toza asar yaratish" maqsadini qo'yadi. O'zgalar yurgan yo'ldan yurmaslik istagi sujet va obraz yaratish borasida jiddiy yangiliklar qilishga undadi. Buyuk shoirning novatorligini beshlikdagi barcha dostonlarda ko'rish mumkin.

XX asr navoiyshunosligida "Farhod va Shirin" dostoniga bag'ishlangan juda ko'p tadqiqotlar yaratildi. Doston turli muammolar kesimida o'rganilgan bo'lsa-da, obrazlar genezisi va tadriji hali jiddiy tadqiq etilgan emas. S.Erkinov, N.Mallayev, A.Qayumov tadqiqotlarida "Farhod va Shirin" dostonining genetik asoslariga oid mulohazalar tahlil

¹ Исмоилов И. Алишер Навоий «Садди Искандарий» дostonининг киесий тахлили. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган Диссертация/Қўлёзма ҳукукида – Тошкент, 2019.

² Шарипов Ш. Алишер Навоийнинг "Лисон ут-тайр" дostonининг генезиси ва ғоявий-бadiий хусусиятлари. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1978.

³ Исмоилов И. Алишер Навоий «Садди Искандарий» дostonи генезиси ва поетикаси. Филология фанлари доктори (DSC) илмий даражасини олиш учун ёзилган Диссертация/Қўлёзма ҳукукида, . – Тошкент, 2022.

etilgan bo'lsa-da, ularda asosan dostonning g'oyaviy – falsafiy mazmuni, badiiyati va obrazlar tavsifiga oid kuzatishlar bayon qilingan.

Ma'lumki, Xusrav va Shirin sevgisi qissasi Firdavsiyning "Shohnoma"si tufayli yozma adabiyotga kirib keldi. Firdavsiy asosan Xusrav Parvezning sulolaviy tarixi, hukmdorlik faoliyatini yoritishga urg'u bergan bo'lsa, Nizomiy sevgi mojarosini bosh mavzuga aylantirdi, Nizomiy, Dehlaviy, Ashraf va Orif Ardabiliy kuylagan majoziy ishqni Alisher Navoiy ilohiy ishq bilan omuxta qildi. Genezisiga ko'ra tarixiylik, jangnomalik xususiyatlari yetakchi bo'lgan mavzu Navoiyning ijodxonasida irfoniy xarakter kasb etdi. Dostonning sujeti, obrazlarining asosiy qismi ramziy-majoziy xususiyatga egadir. Har bir obrazning (bosh obrazdan tortib epizodik obrazgacha) asarda zohiriy va botiniy ma'nolari mavjud. Dehlaviyning "Shirin va Xusrav" dostoniga ijodiy tatabbu bog'lagan Navoiy majoziy ishq dostonini ilohiy ishq dostoniga aylantirdi; naqshbandiylik va tasavvufning murakkab qoidalarini zamondoshlariga badiiy talqinda sodda qilib tushuntirib bera oldi.

Ushbu monografiyada ishqiy dostonning Nizomiy tomonidan shakllantirilgan obrazlar tizimiga Navoiy tomonidan olib kirilgan yangiliklar, obrazlar genezisi va tadrijiy evolyutsiyasi, tarixiy asoslari; shuningdek, "Farhod va Shirin" dostoni bilan bevosita aloqador bo'lgan "Masnaviy", "Munojot" kabi asarlar misolida Navoiyning ijodiy orginalligi, badiiy kashfiyotlarini ilmiy asosda ko'rsatib berish vazifasi qo'yilgan.

Monografiyaning maqsadi "Farhod va Shirin" dostonidagi obrazlar genezisi va tadrijiy rivojini o'rganish orqali shoir ijodining qadimiy ildizlarini, manbalarini aniqlash va Navoiyning obraz yaratish mahorati; mavzu va an'ana takomiliga qo'shgan hissasini ilmiy asoslashdan iborat.

Monografiyada Alisher Navoiy asarlarining yigirma jildligidan o'rin olgan "Farhod va Shirin" dostoni asosiy manba sifatida olindi. Shuningdek, turk shoiri Lami'i Mahmud Chalabiyning "Farhod va Shirin" ("Farhodnoma") dostoni tadqiqotga jalb etildi. Navoiyning "Masnaviy", "Munojot" kabi boshqa asarlariga ham murojaat etildi.

Ushbu adabiy monografiya filologiya yo'nalishida ta'lim oladigan talabalar, magistrlar, adabiyotshunos va navoiyshunos olimlar hamda keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

1-fasl:

**“ Emas oson bu maydon ichra turmoq,
Nizomiy panjasig‘a panja urmoq...”**